

Sumari

Pròleg.....	5
Introducció	9
1. LLEIDA FRONT DE BATALLA. DE L'OFENSIVA D'ARAGÓ A LA DERROTA REPUBLICANA	13
L'ofensiva d'Aragó	13
La batalla de Lleida.....	17
El front del Segre i la derrota republicana	23
2. ORGANITZACIÓ I FUNCIONAMENT DE LA REPRESSIÓ FRANQUISTA	31
Els camps de presoners i treballs forçats	31
L'organització concentracionària a Catalunya.....	40
La repressió franquista a la ciutat de Lleida.....	46
3. EL CAMP DE CONCENTRACIÓ DEL CASTELL DE LLEIDA.....	55
El Castell sota control de la Segona República. Antecedents penitenciaris previs a l'arribada dels nacionals.....	56
1938. L'obertura del camp.....	66
L'organització del camp	71
El tancament del camp	93
Testimonis de la barbàrie	101
4. CONCLUSIONS.....	113
5. FONTS I BIBLIOGRAFIA.....	117
Agraïments	125

Pròleg

“Encara em veig entrant a Lleida. Era febrer i al Castell de Lleida hi fotia un fred... Dormíem a terra, perquè la palla estava plena de puces.”

Aquestes paraules del poeta Josep Palau i Fabre condensen la memòria retinguda del seu pas pel camp de concentració de la Seu Vella, un dels més extensos de Catalunya, tant pel que fa a les dimensions com al nombre de presoners que hi malviuen, entre 4.000 i 7.000 lluitant contra la fam, la por i les malalties infeccioses. Uns tres-cents camps de concentració foren repartits per tot l'Estat espanyol i gairebé un milió de persones en patiren directament la seua existència. No endebades, esdevingueren una de les eines fonamentals per als propòsits del feixisme espanyol. Si bé la guerra acabà oficialment el 1939, la voluntat per eliminar dissidències, anorrear-les, exterminar-les, continuà de forma ben viva i ben present. Per això la socialització del dolor i del terror s'executaren de forma ben conscient des dels primers moments de l'ocupació en què es desplegà un ampli univers repressiu que incloïa diversos mecanismes d'aplicació.

En els anys de la immediata postguerra unes 30.000 persones foren víctimes directes de la violència política exercida a Lleida. La presó, situada al centre de la ciutat, acollia, juntament amb el seminari vell, més empresonats dels que podia encabir. Aquest escenari es completava amb els camps de concentració com la fàbrica Vilalta, part del seminari diocesà i el de la Seu Vella. Si bé els camps de concentració es destinaven als presoners de guerra i les presons a la població civil, aquestes foren dues categories que fàcilment es confonien i alhora s'assimilaven.

Des d'abril de 1938, mentre els carrers de Lleida eren l'escenari de batalles entre republicans i feixistes, prolegomen de la definitiva derrota republicana, començava a funcionar aquest espai d'horror i tortura amb els objectius de punir i escarmentar, un lloc idoni per materialitzar el procés de deshumanització en què les categories temporals es difuminaven per entrar en una espiral d'irracionalitat embogida. En els camps de concentració la distorsió del temps es convertia (i converteix) en una de les formes de tortura més implacables i alhora invisibles: l'estigmatització del passat, la desesperació del present i la incertesa del futur en un *totum revolutum* difícilment divisible i que aplanava (aplana) el camí respecte a l'alienació més adequada i eficaç. Tot plegat, formava part d'una estratègia ben calculada. No s'hi insistirà mai prou: el règim franquista usà sistemàticament la violència com a metodologia d'actuació per imposar-se.

Des de l'àmbit de la història fa anys que s'han esmerçat esforços per conèixer aquesta etapa de la nostra història contemporània que tant ha condicionat el nostre present. Uns esforços molt centrats a conèixer i analitzar les dinàmiques repressives del feixisme espanyol ja que, com més s'hi aprofundeixi, millor en coneixerem la naturalesa. En aquest sentit, l'entramat institucional que el sustentà focalitzà l'atenció dels estudis d'Antonieta Jarne *La Secció Femenina a Lleida. Els anys "triomfals"* (1991), de Joan Sagués *Una ciutat en guerra. Lleida en la Guerra Civil espanyola* (2003), i de Josep Gelonch *El poder franquista a Lleida, 1938-1951* (2012). Aquests treballs permeteren conèixer el personal polític que en molt bona mesura assumí la important tasca de control social on la repressió fou la variable més contundent i determinant. Les recerques sobre els aspectes més punyents de la violència política es concretaren amb les aportacions de Mercè Barallat *La repressió a la postguerra civil a Lleida 1938-1945* (1991) i amb l'obra col·lectiva dirigida per Conxita Mir *Repressió econòmica i franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida* publicada el 1997. El caràcter polièdric de la repressió abastà tots els àmbits polítics, econòmics i culturals. La vida quotidiana de les persones i llurs comportaments es veié severament

vigilada i sancionada per la qual cosa es feu necessari atendre a l'estudi de les estratègies de contestació que es dugueren a terme des de diferents sectors populars. Antonieta Jarne abordà aquesta qüestió de l'antifranquisme popular i la lluita contra el feixisme en l'obra *L'oposició al franquisme a Lleida* (1998). En la mateixa línia Conxita Mir analitzà l'impacte de la violència en la quotidianitat pública i privada a *Vivir es sobreviure. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de postguerra* (2000), i Joan Sagués s'ocupà, el 2014, de l'estat de la ciutat de Lleida en *La Lleida vençuda i ocupada el 1938*.

En aquesta contextualització, l'estudi de Gerard Pamplona sobre el camp de concentració de la Seu Vella s'incardina de ple en la producció historiogràfica que, observant diferents vessants del feixisme espanyol, s'ha desenvolupat des de l'acadèmia. I esdevé un referent obligat a tenir en compte en les futures investigacions del món concentracionari afegint-se als estudis desenvolupats fins a l'actualitat per Aram Monfort sobre Granollers i altres indrets de Catalunya.

Que l'edifici més emblemàtic de la ciutat, situat al bell mig del nucli urbà, esdevingués un camp de concentració és una cruel metàfora de les intencions allisonadores del feixisme i, com apuntava més amunt, de la doble funció que sempre té la repressió. La primera i més evident és la de punir directament els assenyalats com a culpables. La segona, més de tipus psicològic, és tan important o més que l'anterior. La presència d'aquest paisatge concentracionari en una ciutat plena de vençuts i pobres servia com a escarment col·lectiu, com a eina socialitzadora de la repressió. Incidia en la memòria col·lectiva en el sentit que els vençuts havien de purgar per tot allò que prèviament havien fet.

La funció social que ha d'acomplir la història és fonamental. Si la recerca circula de manera endogàmica i hermèticament tancada dins l'academicisme, esdevé estèril i perd utilitat. Ras i curt, s'ha de comunicar i projectar enfora. Aquest llibre és el resultat d'un treball final de grau (que vaig tutoritzar amb molt de plaer) que fou avaluat amb la màxima qualificació unànimement. El nostre temps present està

immers en un espai que prioritza la immediatesa, l'espectacularitat i la superficialitat, cosa que va acompanyada del menysteniment per la reflexió i tot allò que envolta les Humanitats. Que des de la Universitat de Lleida, on incansablement des de fa anys s'està treballant sobre un període històric encara incòmode, sorgeixi un treball d'aquesta qualitat i amb un evident servei social, és una satisfacció com a historiadora i com a ciutadana.

Dra. Antonieta JARNE
Universitat de Lleida

Introducció

En el procés de reconstrucció del nostre passat col·lectiu més recent, és a dir, el d'aquells esdeveniments que varen succeir a la dècada dels anys trenta del segle xx, encara podem observar certes incògnites que és imperatiu respondre. És ben sabut que encara avui en dia, en ple segle XXI, hi ha individus i organitzacions que qüestionen si és necessari invertir temps en investigacions relacionades amb el passat recent d'Espanya, al·legant que donant una visió detallada d'aquella època es podrien obrir velles ferides. Doncs bé, obviant aquests col·lectius que desitjarien esborrar els greus moments viscuts durant la Guerra Civil i la postguerra, en aquest estudi s'analitza de la manera més clara, aproximada i rigorosa possible un dels episodis més desconeguts, rellevants i transcendents de la història de Lleida al segle xx, el qual va marcar profundament la vida de milers de presoners i, de retruc, de la mateixa ciutadania. La manca d'estudis sobre aquest tema ha creat un buit que ha esdevingut una taca fosca pel que respecta tant a la història de la ciutat com a l'espai del turó de la Seu Vella.

Si donem un cop d'ull a les investigacions realitzades prèviament per altres estudiosos que han indagat en qüestions de la història de Lleida i els seus espais, veurem que el camp de concentració del Castell ha estat, si més no, de difícil comprensió i anàlisi per part de molts d'ells. Això ha estat així com a resultat de la manca d'informació i de documentació relacionades amb aquest període cronològic concret. Tanmateix, aquesta situació suposa un repte per a poder cercar i aportar un gra de sorra a la historiografia, a més de ser un incentiu per a descobrir un dels fets més oblidats que varen

transcórrer durant els sagnants anys de la Guerra Civil Espanyola i la cruel postguerra.

És per aquest motiu que m'he proposat aportar a la historiografia contemporània una nova perspectiva en relació amb els foscos esdeveniments que varen tenir lloc des de la primavera de 1938 fins a l'estiu de 1940 al turó de la capital del Segrià. Al mateix temps, i per tal d'ampliar i contextualitzar els episodis del camp, s'ha dut a terme un estudi històric general sobre els esdeveniments principals que van propiciar la creació del camp l'abril del 1938, passant pels episodis bèl·lics més rellevants o analitzant les conseqüències de la derrota republicana per alguns dels soldats capturats durant i al final de la contesa. També s'inclouran aquells aspectes relacionats amb la repressió franquista a Lleida, així com l'organització de l'entramat concentracionari dels vencedors arreu de l'Estat, amb especial atenció en com va operar al Principat.

Així doncs, aquest llibre pretén donar una explicació acurada sobre la creació, funcionament i tancament del camp de concentració del Castell de la Seu Vella per a fomentar un exercici de reflexió, enfocat especialment a la ciutadania de Lleida, ja que podria ajudar a la revalorització del ric patrimoni històric de la ciutat i dels espais de memòria, testimonis de les penúries viscudes en temps passats pels lleidatans. Tampoc podem obviar el fet que aquest factor pot afavorir una major conscienciació ciutadana sobre la història del país, la ciutat, el seu monument més emblemàtic i el valor de la recuperació de la memòria històrica com a element de cohesió social.

Per dur a terme aquest estudi, s'ha comptat, com a font històrica rellevant, amb un seguit de testimonis orals entre els quals hi ha supervivents que van viure i presenciar l'horror del camp en primera persona en romandre-hi internats durant un temps, personal que col·laborava amb el règim o les aportacions amb una òptica civil. També s'ha emprat documentació provinent d'arxius, siguin militars o civils, documents aportats pels mateixos supervivents que corroboren les seves tesis i, per descomptat, bibliografia existent que han elaborat

diversos autors especialitzats en temàtiques relacionades amb el franquisme i el seu impacte a Lleida o en com operava el sistema concentracionari i repressiu del règim a gran escala.

Analitzant aquests nombrosos i complexos elements, s'han extret unes conclusions que constaten l'existència i el funcionament repressiu del camp i que, de retruc, ajuden a dignificar la memòria d'aquells milers de presoners republicans víctimes d'un règim totalitari que els va internar de forma terrible en un espai que avui en dia vol esdevenir part del Patrimoni Mundial de la UNESCO.

Lleida front de batalla

De l'ofensiva d'Aragó a la derrota republicana

L'OFENSIVA D'ARAGÓ

A principis del mes de març de 1938, després de quasi dos anys de l'inici de la Guerra Civil Espanyola provocada per l'alçament d'un grup de militars desafectes el 17 de juliol de 1936, les tropes nacionals comandades pel general Fidel Dávila (1878-1962),¹ acampades al front d'Aragó (al voltant de 110.000 homes i el suport militar dels seus aliats feixistes d'Itàlia i Alemanya), van aprofitar el desgast militar de l'exèrcit republicà a la batalla de Terol² per tal d'iniciar una nova empresa militar de gran ambició que seria coneguda com l'ofensiva d'Aragó (Silván, 2011: 347-365).

L'objectiu d'aquesta iniciativa bèl·lica tan ambiciosa que s'estenia al llarg d'un front de més de 300 km, des de Bielsa fins al Baix Aragó, era conquerir la meitat d'aquesta regió que seguia en mans republicanes, establir la línia de batalla en territori català (i, si fos possible, inclús apoderar-se del Principat) i, finalment, arribar a la mar Mediterrània i conquerir els territoris del nord del País Valencià, és a dir, la província de Castelló. Sempre tenint present la possibilitat d'impedir les comunicacions terrestres i dividir en dues

1. Militar català nascut a Barcelona el 1878 que participà en el cop militar del juliol de 1936. Quan va morir el general Mola fou nomenat comandant en cap de l'Exèrcit Nord, amb el qual dirigí les exitoses campanyes militars al País Basc, l'ofensiva d'Aragó, la batalla de l'Ebre o l'ofensiva de Catalunya.

2. Enfrontament de la Guerra Civil Espanyola que va tenir lloc entre finals del 1937 i principis del 1938. Al començament la victòria fou per a les tropes republicanes, però la manca d'armament i la superioritat numèrica nacional van acabar d'inclinar la balança a favor de les tropes rebels.

parts completament aïllades les zones controlades per la República (Maldonado, 2007).

Pel que fa al bàndol republicà, a inicis del 1938 el màxim comandant de l'Exèrcit Popular era el general Vicente Rojo (1894-1966).³ La situació de les seves tropes a la primavera d'aquell any era extremadament crítica. Entre els molts factors desfavorables destaquen la manca crònica de subministraments (des d'aliments bàsics fins a armament bèl·lic, com ara fusells o artilleria), el fet que es trobaven en clara inferioritat numèrica, la moral estava especialment baixa, i la preparació militar dels milicians era força precària (Martínez, 2004).

L'escriptor i periodista britànic George Orwell (1903-1950), que va participar en els combats del front d'Aragó entre 1936 i 1937, relata en les seves memòries d'una manera molt humana i precisa la manca d'entrenament i disciplina de les tropes populars en aquell front. Al mateix temps, però, deixa palesa la seva admiració per com malgrat les enormes adversitats logístiques a què s'enfrontaven els milicians, aquests factors no eren un impediment per esdevenir uns grans combatents, moguts sobretot per una forta ideologia que els permetia resistir tossudament un enemic molt més preparat, professional i amb experiència.

A més a més, un altre factor desavantatjós que va propiciar significativament la derrota governamental el març del 1938 recau en el desconeixement de molts comandaments republicans sobre on llançarien la imminent ofensiva les tropes del general Franco. La gran majoria d'oficials de l'estat major republicà pensaven que els franquistes atacarien Madrid (objectiu primordial de Franco des de l'inici de la guerra per la seva importància militar, geogràfica i simbòlica), mentre que d'altres, com Rojo, creien que es dirigiria cap a la mar Mediterrània, a través del nord o el sud de l'Ebre (Galitó, Gimeno, Pita i Tarragona, 2006: 55). Aquesta incertesa va dividir els escassos recursos militars

3. Nascut al País Valencià el 1894 fou el màxim comandament militar de la República durant la major part de la guerra, esdevingué el dirigent de l'estat major de l'Exèrcit Popular. Va participar en la defensa de Madrid, la batalla de Brunete o la batalla de l'Ebre.

de què disposava l'Exèrcit Popular, la qual cosa no va afavorir en cap mesura la preparació d'una defensa prou sòlida, tant en homes com en material bèl·lic, per a fer front a l'atac de grans magnituds que havia d'arribar. Finalment, l'atac franquista, com preveia Rojo, es va localitzar a l'Aragó. El 7 de març de 1938 els soldats nacionals van passar a l'acció, van atacar les posicions defensives de l'exèrcit lleial utilitzant vint-i-sis divisions, formades per diferents divisions provinents dels diversos cossos de l'exèrcit d'Aragó i Navarra, tropes marroquines, voluntaris italians i divisions integrades per soldats gallecs (Galitó *et al.*, 2006: 50-60).

En les primeres fases de la campanya, la victòria rebel va ser pràcticament inqüestionable malgrat la resistència de les divisions de l'Exèrcit Popular i de les Brigades Internacionals atrinxerades en territori aragonès. Tot i la defensa aferrissada republicana, els franquistes van aconseguir un seguit d'èxits militars i polítics remarcables. Van obtenir tots els objectius plantejats inicialment pels seus comandaments. Entre aquests èxits, destaquen l'apoderament de diversos aeròdroms que servien de llançadora de la força aèria o la presa de les centrals hidroelèctriques dels Pirineus, de gran importància per a l'esforç industrial que estava portant a terme Catalunya.

Per afegiment, durant l'escomesa van caure les últimes posicions al llarg del riu Cinca i les darreres ciutats i viles que es trobaven en mans republicanes a l'Aragó (Morea, 1997: 310-320). Alguns exemples d'aquestes localitats perdudes són: Fraga, Casp, Mequinensa, Alcanyís o inclús la cèlebre i ben articulada línia defensiva anomenada popularment com Lenin.⁴ També va capitular el 15 d'abril la població valenciana de Vinaròs, contra tot pronòstic que qualsevol general republicà pessimista pogués tenir. Aquesta situació suposava l'arribada i la consolidació dels rebels al Mediterrani i la divisió de la República en dues meitats. Una zona era Catalunya, i l'altra les zones més meridionals de València, Castella i Andalusia (Bosch, 2013: 61-70).

4. La línia Lenin fou un seguit de fortificacions construïdes pels republicans a l'Aragó l'any 1937. S'estenia des de Barbastre fins a Fraga. Aproximadament tenia una extensió de setanta kilòmetres.

L'atac nacional va prosseguir en tots els punts del front d'Aragó, i, finalment, la línia de batalla s'ubicà a pocs kilòmetres de Lleida, el 27 de març de 1938 s'apoderaven de Massalcoreig, el primer municipi català que va caure en mans feixistes. A finals de març, les tropes rebels van conquerir alguns municipis del sud de la comarca del Segrià com la Granja d'Escarp, Seròs o la població d'Aitona, el 29 del mateix mes (Galitó *et al.*, 2006: 98). Alcarràs, el poble més gran, demogràficament parlant, del sud del Segrià i descrit pels diaris franquistes com un enclavament estratègic de gran importància,⁵ queia el dia 30, fet que va afavorir que els rebels poguessin travessar el riu sense trobar resistència i que establissin un dels quatre caps de pont consolidats a les ribes republicanes dels rius Segre i Noguera Pallaresa.⁶

Aquestes victòries tan rotundes i seguides van esgotar físicament les tropes de l'Exèrcit del Nord, les quals tenien un sentiment de superioritat absoluta després de conquerir tantes porcions de terra i patint relatives poques baixes.⁷ Així, els franquistes es van aturar arran del cansament, la qual cosa va suposar que per primer cop des de l'inici de l'ofensiva a principis de març l'avenç rebel frenés. Aquesta aturada sobtada era per fixar posicions defensives, recuperar energies, ocupar el nord del País Valencià i preparar, en un futur, l'assalt final contra la capital del Segrià i els territoris occidentals del Principat (Avilés, 1992: 165-184).

Per al bàndol republicà aquesta contundent derrota va ser alguna cosa més que una simple retirada de l'Aragó i un debilitament de l'exèrcit. En el terreny polític s'hi van afegir altres esdeveniments catastròfics que van desestabilitzar un govern que ja era força inestable.

5. *ABC* de Sevilla, 5 d'abril de 1938. p. 10.

6. Documental *Un camp de batalla de la Guerra Civil al Front del Segre: el Merengue i la Lleua del Biberó (1938)*. Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2006.

7. Fou un exèrcit que agrupava part de les tropes del bàndol franquista. Va ser creat el 10 d'agost de 1936, destinat a conquerir el front nord. Va participar en diverses campanyes militars: País Basc, el front d'Aragó, la batalla de l'Ebre o l'ofensiva de Catalunya.

Amb la col·laboració de:

© del text: Gerard Pamplona Molina, 2021
© del pròleg: Antonieta Jarne Mòdol, 2021
© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents, 2021

Fotografia de la coberta: La Seu Vella de Lleida. Data 1912. Font: ICGC. Fons Cuyàs RF:9200

© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2021
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat

Primera edició: desembre de 2021
ISBN: 978-84-1303-326-6
DL: L 856-2021

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.